

אנשי המשפט של אונורה דומייה*

ד"ר ארנה בן-נפתלי**

האמנות היא, בין היתר, סוג של רטוריקה חברתית: הסמכות הפוליטית, האליטות החברתיות והמקצועיות, כולן זקוקות למסגרת תרבותית בתוכה הן מגדירות את עצמן ומבטאות את העקרונות עליהם בנוי כוחן. במסגרת תרבותית זו באות לידי ביטוי, כמוכּן, גם האופוזיציה הפוליטית והביקורת החברתית. כמוכּן זה, האמנות עשויה לשקף את יחסי הכוחות בין האידאולוגיה הרשמית לבין הפרספציה הפופולרית באופן בהיר וממצה יותר מזה שנמצא במסמכים ארכיוניים ובכתבי יד מלומדים¹.

דימויו של העוסק במקצוע המשפטים הוא דוגמא מובהקת ליחסי כוחות אלה. האידאולוגיה הרשמית של המקצוע שואפת תמיד להבליט את ניחות היוקרה שבמרוץ אחרי הגלימה, ואילו הביקורת החברתית מדגישה כי הרץ מדיף ריח של תאוות בצע; אלה מתהדרים בטוהר מידות וברום מעלות, ואלה מצביעים על התפלשות בעפר לרגליו של עגל הזהב, וסופקים כף בתדהמה כל אימת שהם פוגשים בעורך-דין ישר².

פער כגון דא בין יומרה מקצועית ויוהרה אישית מחד, לבין התפיסה החברתית אנושית מאידך, הוא כר פורה לסאטירה. הסאטירה, אבחן עוד אריסטו, הגה סוג של שירה המשקף את "פעולותיהם של אנשים נחותים"³. השרשרת הנמשכת של הסאטירה המערבית מאריסטופאנס ועד יונסקו מאפשרת להרחיב אבחנה זו ולראות בסאטירה

* דומייה (Honore-Victorin Daumier) (1807–1879) נחשב לאחד מגדולי הסטיריקאים של כל הזמנים, ולאחד הפורים שבהם. ראה, למשל, C.F. Ramus (ed.) *Daumier: 120 Great Lithographs* (Dover pub., 1978); C. Baudelaire "Some French Caricatures", in *The Painter of Modern Life and Other Essays* (G. Mayne, trans., Phaidon, 1964) 167.

** ד"ר בן-נפתלי היא סמנכ"ל לעניינים אקדמיים של המכללה למנהל ומרצה בבית הספר למשפטים.

1 על הקשר בין כוח וסמלים (power and pomp) ראה לדוגמא, S. Wilentz (ed.) *Symbolism, Rituals and Politics Since the Middle Ages* (U. Penn. Press, 1985).

2 השימוש בטקסט בביטוי "המרוץ אחר הגלימה" מתכוון במשמע להפנות לספר, לסרט ולסדרת הטלוויזיה בשם זה (Paper Chase), ומכאן גם לסדרות מודרניות יותר, כגון "פרקליטי אל. איי." (L.A. Law), שמסרי היוקרה ה"יאפית" של שנות ה-80 המאוחרות הם ממאפייניהם הבולטים, ויש הטוענים שאף תרמו לגידול במספר הנרשמים לבתי"ס למשפטים בארה"ב. סיפת המשפט היא פארפרזה על אמרתו הידועה של פונקלין.

3 אריסטו על אמנות הפיוט (תרגום: מ' הק, ת"א, מחברות לספרות, תשכ"ב).

ביטוי של זעם ועוינות הממותן על ידי השנינות והמכוון כנגד מוסדות אנושיים ודרכי חשיבה אנושיות שנועדו למטרות נשגבות אך הפכו כלי שרת בידי כוחות הפוכים.⁴ ברי כי כמידת הציפייה ממוסד, ממסד או אליטה מסוימת, כך תגדל עוצמת האכזבה במקרה של אי מימוש. המהפכה הצרפתית שחרתה על דיגלה את עקרונות החרות, השוויון והאחווה — כולם ביטויים של הצדק הרפובליקני — היתה הכטחה שנכזבה מזוית הראיה הרפובליקנית של המאה ה-19. דומייה מבכה על כך, ובסדרת הקריקטורות של המשפטנים (Le Gens de Justice) שופט ומרשיע במשפט הסאטירה את משרתיו הבלתי ראויים של הצדק.⁵

זיהויים של משפטנים עם הממסד הפוליטי והחברתי השליט של צרפת של אחרי המהפכה אינו מפתיע. הגם שאין אחדות דעים בין החוקרים לגבי הרכבו של המעמד המהפכני והגם שהמעמד הפוליטי החדש לא היה הומוגני מבחינה חברתית, עורכי-הדין היוו את המרכיב המעמדי הדומיננטי בפוליטיקה הלאומית והאזורית בצרפת כעשורים הראשונים של המאה ה-19.⁶ יתרה מכך, ההשוואה המתבקשת בין המהפכה האמריקנית והמהפכה הצרפתית הציביעה אף היא על מרכזיותם של משפטנים כמסטר רפובליקני חדש.⁷

תומאס פיין מנביאי המהפכה האמריקאית, הצהיר כבר ב-1776 כי "In America, the Law is King" וטוקוויל, שביקש ללמוד מן התהליכים המתרחשים באמריקה על התהליכים שעשויים להתרחש בצרפת, אבחן לאשורו כי: "it is at the bar or at the bench that the America(n) aristocracy is found".⁸

אכן, האליטה האמריקנית ששלהבה את הדמיון בחזונה ל"איחוד מושלם יותר" (a more perfect union) בנתה אותו על אמות משפט. אליטה זו היתה ברובה המכריע בעלת השכלה משפטית, וראתה במשפט את מרכז הכובד הפוליטי, האידיאי והתרבותי בחברה החדשה. בלשונו של אחד מאבות האומה האמריקנית, השופט סטורי (Story), "ייעודו של הפרקליט הוא לממש את The splendid vision of Cicerō, dreaming over the majestic fragments of his perfect Republic". אתגר זה הצריך שליטה בספרות, בפילוסופיה, בהיסטוריה ובמדע המשפטים, כפי

4 שנינות בפרוזה, או קריקטורה בציור, היא המדיום העיקרי בו משתמשת הסאטירה. נוכחות השנינות בתוך התוקפנות מסמלת, כפי שהצביע עוד פרויד, כי התחושות האלימות הן נשלטות, ומכאן, לגיטימיות.

5 סידרת המשפטנים של דומייה מורכבת מ-39 קריקטורות שהופיעו ביומן Le Charivari בן J. Cain (ed.) *Daumier Lawyers and Justice* (Tabard press), 1848–1849. ראה למשל,

6 L. Hunt *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (U. Calif. Press 1984), 149–179.

7 השוואה המתבקשת עוד מימי אלכסיס דה טוקוויל וארמונד בורק, A. de Tocqueville *democracy in America* (Perennial Lib. 1988); E. Burke *Reflections on the Revolution in France* (Chicago, 1955).

8 W. Weymore Story (ed.) *The Miscellaneous Writings of Joseph Story* (Boston: Little, Brown 1852) 215

שאלה נמצאים אצל קיקרו עצמו. תפיסה ניאוקלסית זו באה לידי ביטוי באיקונוגרפיה המשפטית האמריקנית, והיתה מקובלת על כל שכבות הצבור.⁹

כך למשל, ציורו של כריסטיאן שוסל, *An Imaginary gathering: Washington, Irving and his literary friends at sunny side*, מתאר אב-טיפוס של מפגש של גדולי אנשי הרוח, סופרים ומשוררים אמריקניים של אמצע המאה ה-19. שמונה מתוך חמישה עשר המשתתפים הם בעלי השכלה משפטית וביניהם אוליבר וונדל הולמס, הנרי וודסוורת לונגפלו, וויליאם פרסקוט וג'והן פנדלטון קנדי. בציורו של היילי Webster (Hayne) *replying to Hayne*, אוצר לאומי אמריקני אחר, דניאל וובסטר, משיב לגנרל היין (Hayne) בנואם קונסטיטוציוני בפני הקונגרס בזכות האיחוד האמריקני המושלם יותר, כאשר בגלרית המאזינים נמצאים גדולי הדור וביניהם ג'והן קינסי אדמס, ג'וזף סטורי, הנרי לונגפלו ואפילו אלכסיס דה טוקוויל¹⁰.

אין מקבילה צרפתית לדניאל וובסטר בקהילת המשפטנים של צרפת של אחרי המהפכה. הפרקליט נתפס כמי שניצל את המהפכה לקידום מעמדו תוך שהוא בוגד במטרותיה ובעקרונות הנותנים לגיטימציה לתביעתו למעמד וליוקרה. קידומו אינו אלא האתגן שמשלם לו הכוח הפוליטי תמורת היותו כלי שרת נאמן לאינטרסים של השכבה השלטת¹¹.

שיכבה זו, באמצע המאה ה-19, היתה הבורגנות. סידרת הקריקטורות של אנשי המשפט של דומיה הופיעה ביומון הסאטירי *Le Charivari* באמצע שנות ה-40 של המאה ה-19, בתקופת שלטונו של לואי פיליפ¹². לואי פיליפ עולה לשלטון במהפיכת יולי 1830, כשמאחוריו תמיכת הבנקאות, ושנות שלטונו מתאפיינות בייצוב ובעיצוב מעמדה של הבורגנות בתוך ואקום של עקרונות ועקרונות מחוזן וממחויבות ערכית. מאפיינים אלה הם הנותנים כי מחד גיסא, כונתה מלכותו *Le Just Millieu* — ביטוי המתאר את דרך הביניים בה בוחר המלך שלא לעשות דבר ובלבד שלא להיקלע

9 R.A. Ferguson *Law and Letters in American Culture* (Harvard U. Press 1984).

10 ציורו של כריסטיאן שוסל (Christian Schussele) צויר ב-1864. ציורו של היילי (G.P.A. Healy) צויר ב-1851. הנאום עצמו נישא ב-1830, וטוקוויל, המופיע בגלריית האישים המאזינים, הגיע לאמריקה רק ב-1831. הכללתו של טוקוויל, שבא ללמוד את רזי הדמוקרטיה האמריקנית, בציור, כמו גם של אישים אחרים שציינו, מדגישה את מרכזיותו של המשפטן בשטח הפוליטי ובמבנה החברתי-תרבותי של צפון אמריקה. בלשונו של טוקוויל: "The government of the union depends almost entirely upon legal fictions; the union is an ideal nation, which exists, so to speak, in the mind". פרנוסון, לעיל הערה 19, בעמ' 221.

11 כבר טוקוויל, שעמד על חשיבות תפקיד המשפטן בכל צורת משטר, אמר כי הוא עשוי לשמש הן כסוכן לשינוי והן כסוכן לשימור הקיים. ראה לעיל הערה 7, 66-264.

12 לואי פיליפ עולה לשלטון לאחר "מהפכת יולי": 3 ימים של מהומות רחוב מאתוריהן עמד טאליראן (Talleyrand) בין ה-27 ל-29 ביולי, 1830. ב-1 בדצמבר 1831 יוצא לאור היומון *Le Charivari*. המריל הוא פיליפון (Philipon), האדם שצייר את לואי-פיליפ בדמות אגס בצרפתית היא מילה בעלת משמעות כפולה: אגס וטיפש), וקריקטורה זו תלויה את לואי-פיליפ כל חייו ולדורות יבואו. *Le Charivari* יצא לאור במשך כ-40 שנים, ודומייה היה תורם קבוע לעיתון זה כמעט לכל אורך התקופה.

לטיטואציות מסוכנות — ומאידך גיסא, לא ניתן היה לסכם את שנות שלטונו אלא על שם החרדש בו עלה המלך על כיסאו¹³.

שלטון הבורגנות הוא כשלעצמו הזמנה מפתה לסאטירה על חייה מצד המשתתף — מתבונן בקומדיה האנושית, במיוחד שעה שחוקי צנזורה אוסרים על סאטירה פוליטית ישירה¹⁴. עולם המשפט, על בתי המשפט, הפקידים, השופטים, הפרקליטים והנוקמים לשרותיהם, משמש זירה מרכזית בעולם זה. התימה המשותפת לכל הקריקטורות שבסדרה אינה מתמצה רק במיקומן בבתי המשפט, בגלימות המזהות, בנקודת המבט של מצלמה נסתרת, ובטכניקה של האמן, אלא בעיקר ביחס של אנשי המשפט ל"קרבנותיהם", כפי שהוא עולה מתנועות גופם ומהבעותיהם¹⁵. ה"פיסילוגיה" (physiologie) של איש המשפט היא מכוערת; אין משפט צדק דומייה זועם על כך¹⁶.

טוקוויל העריך שבין 1827 ו-1841 היחס שבין עבריינים לבין אזרחים עמד על מעל ל-20%, וכי מצב זה היה תוצאה של פער הולך וגובר בין עוני נפוץ לבין עושר מצטבר בידיים פרטיות וציבוריות. זו התקופה בה ויקטור הוגו כותב את הגרסה הראשונה לעלובי החיים, דומייה מצייר דמותו של שופט במשפטו של ז'אן ולז'אן: השופט, מדרשן ומרווח ככיסאו, אומר לנאשם הנדחף קדימה על ידי השוטר: "היית רעב, היית רעב, זו לא הצדקה ... אני רעב כמעט כל יום ובכל זאת אינני הולך לגנוב"¹⁷.

13 ראה קיין, לעיל הערה 5.

14 ב-28 ביולי 1835 נעשה ניסיון התנקשות במלך, ובעקבותיו התהדקו חוקי הצנזורה ביחס לביקורת על השלטון. אלה נאכפו בחריצות ואילצו את כותבי הסאטירה והקריקטוריסטים, ודומייה ביניהם, להחליף את הביקורת הפוליטית בביקורת חברתית. זו בעיקרה, הייתה סאטירה על חיי הבורגנות.

15 הקומפוזיציה של כל סידרת המשפטנים סובבת סביב הדמויות בצורה כה טבעית עד כדי כך שהסביבה, החלל והדקורום שבו מתרחשת הסצנה הוא כמעט זניח ומצטמצם בספסל, בשולחן, בסורגים או בקיר כאשר אלה מצוירים בקווים מעטים ומוצללים. הפנים, הגוף והתנועות, מאידך, מודגשים באור מלא ובעצמה.

16 הכיטוי Physiologie נטבע ע"י בריאן סוורין (Brillant — Savarin) ב-1826 ב-Physiologie du Gouts. du. כותב הונורה בלזק (Balzac) את ה"Physiologie du Marriage" בגרסתו הראשונה, שלימים, ב-1846, תיכלל ב"קומדיה האנושית" שלו. מונח ה"פיסילוגיה" מציין, הן בספרות והן בציור, את הסגנון הריאליסטי שאפייץ את התקופה בה שלטון הבורגנות התעצב, ומהווה אנטיטיזה לרומנטיסטים. השאלה של מונח מן המרע היתה נוחה שכן היא אפשרה ליוצר לעשות הכללה קבילה מתכונות ומקורי אופי שנצפו בפועל במספר קטן של יחידים. ראה, קיין, לעיל הערה 5, בעמ' 7-19.

17 דומייה הושווה, בספרות, למוליר, לבלזק ולהוגו. כך, למשל, אומר בלזק על הנוטריון: "If the notary does not have the impassive and gently rounded face familiar to you, if he fails to offer society the huge guarantee of his own mediocrity, if he is not the well-gearred cog in the legal machine which he ought to be, if his heart harbors the slightest elements of anything artistic, capricious or lovable, he is finished. Sooner or later he takes the wrong turning, goes bankrupt and before very long is lying in the grave. He leaves behind the regret of a few friends, his clients' money and freedom for his wife".

את ההתרשמות הזו, דומייה מצייר. יחד עם זאת, שני האמנים לא שיתפו פעולה, כנראה משום

האטימות לעוני ולסבל האנושי מאפיינת את איש המשפט. יחד עם זאת, דומייה מאבחן בין שופטים לעורכי־דין ובמרבית המקרים מגלה יתר איפוק בדיוקנם של אלה הראשונים. בציוריו של דומייה אפשר למצוא דוגמא מובהקת לסיטואציה בה השופטים ממעטים לשפוט ומרכים לישון, שהרי אין לצפות שמי שהקדיש את שנותיו להקשבה ללהג עורכי־הדין ולקידום קריירה ראויה באווירה של קנוניות, יגלה יותר מאשר סקפטיסיזם יגע — לא כל שכן התעניינות פתאומית — בצדק. הרשע האמיתי, האשם האמיתי, קובע דומייה הוא עורך־הדין: עושק האלמנות והיתומים, והמרמה את חסרי המזל התולים בו את תקוותם האחרונה. בציורים אחרים של דומייה יש ביטוי לפער הבולט שבין יוהרתו המתנשאת של עורך־הדין לבין עושר ההבעה האנושית וחסרת היומרות של הזקוק לעזרה, הנדחה על ידי עורך־הדין משום שחסרה לו ההוכחה המרכזית, ההוכחה שהוא יכול לשלם את שכר הטרחה.

המשורר פול ואלרי (Paul Valery) ראה בקריקטורות של דומייה סוג של חזרה ליום הדין. כבר במקורותינו מתריע הנביא על מחול המוות המוסרי של "ויקו למשפט והנה משפח, לצדקה והנה צעקה"¹⁸. לא פלא הוא כי משרתי הצדק של דומייה אינם נתפסים כראויים להערכה ציבורית וכי, לא נותר לו, לעורך־הדין "אין־כמוני", אלא לקרוא בהנאה את דברי השבח על עצמו אשר חיבר הוא עצמו.

נותרת השאלה מדוע בוחרים עורכי־דין כה רבים לקשט את קירות משרדיהם בבבואה המכוערת של עמיתיהם כפי שזו עולה באמנותו של דומייה?

שבלוק, למרות הודאתו בכך שקיימות דמויות מופקקות בין אנשי המשפט, הצביע על כך שיש גם אחרות, בעלות יושר ומחויבות מקצועית (כגון הנוטריון בחוזה נישואין; עוה"ד באבא גוריו) ונטה להתייחס למשפט עצמו ביותר כבוד ובפחות ספקנות צינית מזו המאפיינת את דומייה. ראה קיין לעיל הערה 7, בע' 12.